

AVRUPA BİRLİĞİ SÜRECİNDE KARŞILAŞILMASI MUHTEMEL DİNİ-KÜLTÜREL SORUNLAR

İlyas ÇELEBİ*

Özet:

Bu makalede Türk milletinin Tanzimat'la başlayan Batılılaşma ve modernleşme serüveninin, 1959'da AET'ye girmek üzere başvurulmasıyla kazandığı yeni ve somut durum ele alınmakta; "din eksenli problemler" çerçevesinde karşılaşılan fırsat ve tehditlere işaret edilmektedir. Avrupa birliği müktesebatında düşünce, inanç ve ifade özgürlüklerinin kapsamı ortaya konularak din özgürlüğü meselesi ele alınmakta; Ülkemizde yerleşmiş bulunan gelenekler ve söz konusu müktesebat ile çelişen uygulamalara işaret edilmektedir. Sözelimi dini azınlıklar olarak ifade edilen Hıristiyan ve Yahudilerin dillendirdikleri isteklere yer verilmektedir. Buna karşılık başta Almanya, Fransa ve İngiltere olmak üzere AB üyesi ülkelerde yaşayan Türklerin ve Müslüman azınlıkların dinî temsil, din eğitimi, ibadet hürriyeti örgütlenme ve laiklik gibi konularda karşılaştıkları sorunlara temas edilmektedir. Türkiye ve AB ülkelerindeki ilâhiyatçı ve dini otoritelerin Türkiye-AB ilişkileri üzerine görüş ve önerilerine yer verilerek millî ve dini değerlerimizi muhafaza eden bir geçişin kolay ve sonuç verici olmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Türkiye, İslam

Abstract:

This article analyses Turkey's EU adventure, and points out to the opportunities and threats centered on the religious problems during this process. The article also deals with the issue of religious freedom by examining the limits of freedom of thought, religion and speech within the EU acquis. It points out to the conflicting practices between the established traditions in Turkey and the above-mentioned EU acquis. The demands of the religious minorities (Christians and Jews) are mentioned as examples. The religious problems of Turkish and Muslim minorities living in EU countries are also investigated. Relying on the views and solutions offered

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

by theologians and religious authorities both in Turkey and EU, the article aims to contribute to an easy and peaceful transition that respects the religious and national values.

Keywords: *European Union, Turkey, Islam.*

Giriş

Türk milletinin Avrupa serüveni Tanzimat'la başlamış olup Cumhuriyetin ilanıyla devletin vizyonu “muasırlaşma” şeklinde belirlenmiş ve Batılılaşma ile modernleşme birbirine eş tutulmuştur¹. İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya yeniden şekillenirken Türkiye bu vizyonuna paralel olarak Avrupa kıtasını merkez alarak kurulan bazı siyasi ve güvenlik oluşumlarının içinde yer almış, Avrupa Konseyi, OECD ve NATO gibi kuruluşlara girmiştir. Aynı gerekçe ile 31 Temmuz 1959'da AET'ye ortaklık için müracaatta bulunmuş, bu başvuru 11 Eylül 1959'da kabul edilerek tam üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar geçerli olacak bir ortaklık anlaşması imzalanması önerilmiş ve söz konusu anlaşma 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara'da imzalanmıştır (ABGS; Bulaç, 2001: 29-35). Hazırlık, geçiş ve son dönem olmak üzere üç aşamadan oluşan bu antlaşmanın hazırlık döneminin sona ermesiyle 13 Kasım 1970'te gümrük birliği, malların, kişilerin ve hizmetlerin dolaşımı, ekonomik politikaların yaklaştırılması gibi hususları hedefleyen Katma Protokol imzalanmış ve geçiş döneminin hükümlerini ve tarafların üstleneceği yükümlülükleri belirleyen bu protokol 1973 yılında yürürlüğe girmiştir (ABGS; Bulaç, 2001: 309-340). 14 Nisan 1987'de AB'ne tam üyelik müracaatında bulunan Türkiye 1 Ocak 1996'da da gümrük birliğine dahil olmuştur. Maastricht ve Kopenhag kriterleri ortaya konulunca (ABGS; Bulaç, 2001: 357-368) Türkiye kendi siyasi, ekonomik ve hukukî mevzuatını topluluğun mevzuatına uyarlama çalışmalarına hız vermiş ve 1998'den itibaren bu kriterleri esas alan düzenli yıllık ilerleme raporları hazırlanmaya başlanmıştır. 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de yapılan AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi'nde Avrupa Birliği'ne aday ülke olarak kabul edilmesiyle Türk mevzuatının Topluluk müktesebatıyla uyumlaştırılması sürecine girilmiştir. Türkiye'nin AB'ne adaylığının hukukî zeminini oluşturan Katılım Ortaklığı Belgesi ve Çerçeve Yönetmelik'in 2001 yılı başlarında AB Konseyince onaylanmasının ardından ülkemiz AB

¹ Türklerin Batılılaşma serüveni ve bu konudaki tartışmalar için bkz. Dağı (2003: 1-28); Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'nin Avrupalılaşma Sorunu Semineri (1998); Bulaç (2001: 140-156).

Müktesebâtının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Programı 26 Mart 2001 tarihinde Komisyona tevdi etmiştir. Bu program çerçevesinde anayasamızda değişiklikler yapılmış, yasalar çıkarılmış ve yönetmelikler hazırlanmıştır (ABGS; Bulaç, 2001: 357-368). 2004'te AB Devlet ve Hükümet Başkanları Toplantısı Sonuç Bildirgesi'nden aldığı yetki ile AB Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi 2005'te Lüksemburg'ta Türkiye ile AB'ye üyelik müzakereleri çerçeve belgesini onaylamıştır. Geride bıraktığımız dönemde Tarama süreci de bitirilerek müzakerelere geçilmiş bulunmaktadır.

Avrupa Birliği Müktesebatında Din Özgürlüğü

Avrupa Birliği'ne dahil olan ülkeleri dinle irtibatları açısından üç grupta değerlendirmek mümkündür: 1. Yunanistan, İtalya, İngiltere ve Danimarka gibi dinle ilişkisini bir mezhep veya kilise ile irtibatlandırılan ve dinî kurum ve sembollere bağlı olan ülkeler. Sözelimi Yunanistan için Ortodoksluk, İtalya için Katoliklik, Danimarka için Luteryan Kilisesi ve İngiltere için Anglikan Kilisesi sahiplenme açısından diğer din ve mezheplerden farklıdır². 2. Belçika, İsveç, Hollanda, Portekiz ve Avusturya gibi din ile ilişkisini kültürel düzeyde tutan ülkeler. Bu ülkelerde birinci gruptaki ülkelerde olduğu gibi mezhep tercihi yapılmamakla ve kamu kurumları ile dini kurumlar arasında mesafenin olmasına özen gösterilmekle beraber yine de Hıristiyanlıkla diğer dinlere yaklaşım aynı değildir. 3. Fransa, Macaristan, Romanya gibi din konusunda tarafsız kalan ülkeler (Scheltema, 2004: 36-43; Görmez, 2007: 491-492). Sonuncularında bile hiçbir zaman bir Hıristiyan ile Müslüman aynı konumda değerlendirilmemektedir. Sözelimi bir kilise inşa edeceğimiz zaman göreceğiniz muamele ile cami yapacağınız zaman göreceğiniz muamele aynı değildir.

Avrupa'da din eğitimi konusunda da oluşmuş farklı üç modelden söz edilebilir: İtalya, İspanya, Almanya gibi ülkelerde görülen inançlara bağlı (confessional) din eğitimi, Fransa örneğinde olduğu gibi din olgusunun daha

² Alessandro Ferrari (2007a: 462) Katolikliğin İtalya'daki konumunu şu şekilde değerlendirmektedir: Katoliklik, birliğini Papalık Devletinin külleri üzerine kurmuş bulunan İtalyan Devletinin kimliğinin önemli bir parçasıdır. Brian Gates (2007: 411-413) ise İngiltere'deki dinî yapı hakkında şu bilgileri vermektedir: İngiltere'de resmî olarak kilise-devlet ayırımı yoktur. Kraliçe dinî törenle taç giyer. Bu, onun sembolik olarak her iki kurumun da başı olduğunu gösterir. Yürürlükteki paraların üzerinde "inancın koruyucusu" unvanı ile nitelenir, Lordlar Kamarasında psikoposlar yer alır, resmî tatil günleri Hıristiyanlık'taki dini günlere denk gelir.

çok kültürel yönünü öne çıkararak model ve dinlerin farklı inanç yapılarını öne çıkaran çok dinli İngiltere modeli. (Ferrari, 2007a: 463-464)

Bu farklı temayüllere rağmen Avrupa Birliği mevzuatında temel haklar konusunda genel bir çerçevenin oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Kaynağı İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi olan Avrupa İnsan Hakları Koruma Sözleşmesi 1949 yılında Londra'da imzalanan Avrupa Konseyi Statüsü'nün 3. maddesinin sonucudur. Bu maddeye göre: "Avrupa Konseyi'nin bütün üyeleri hukukun üstünlüğü prensibini ve hükmü altındaki herkesin insan hak ve özgürlüklerinden yararlanmasını kabul eder (Yaşar, 2007: 179). Söz konusu sözleşmenin 9. maddesinin 1. fıkrasına göre "herkes düşünce, din ve vicdan özgürlüğüne sahiptir. Bu hak din veya inancı tek başına veya topluluk halinde öğretim veya uygulama şeklinde açığa vurmayı öngörür." (Yaşar, 2007: 179)

Avrupa Birliği Müktesebatı AB. Yasal Hükümleri, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa Birliğine üye devletlerin iç hukuku müşterek anayasal geleneklerinden oluşmaktadır. Bu mekanizma din özgürlüğü alanında da geçerlidir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi bireysel özgürlükleri ön plana çıkarırken üye ülkelerin iç hukuku çoğu zaman devletin birey karşısındaki pozisyonunu savunmakta, AİHM ve Uluslararası Adalet Divanı gibi kurumlar birey ile toplum arasında hakemlik yapmaya çalışmaktadır (Ferrari, 2007b: 19). Avrupa Birliği müktesebatına göre bir dine mensup olma temel hak ve hürriyetlerin kullanımı bağlamında ele alınması gereken bir konudur. Üye ülkelerin temel niteliklerini belirleyen AB Anayasası'nın (European Constitutional Treaty-ECT) 52. maddesinin 3. paragrafı kültürel farklılıklara saygı gösterilmesi gerektiğini, çoğulculuğa verdiği önemi ve "demokratik vatandaşlık" olgusunun gerçekleşmesinde dinî geleneklere düşen rolü vurgular. Din özgürlüğü AB yasasının 6., Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu'nun (European Convention of Human Rights) 9. maddelerinde yer alır. Avrupa Temel Haklar Sözleşmesi'nin (European Charter of Fundamental Rights) 10. maddesinde ise şu ifadelere yer verilir:

1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkına sahiptir. Herkes özgür bir şekilde dinini, inancını değiştirebilir; bireysel olarak veya cemaat halinde; özel olarak veya umuma açık bir şekilde inancını açıklayabilir, ibadet edebilir, dinini öğretebilir.

2. Vicdanî ret hakkı, bu hakkın uygulanmasına ilişkin ulusal yasalar çerçevesinde olmak kaydıyla tanınmıştır³.

Federal Alman Anayasası'nın din, inanç ve vicdan özgürlüğü başlığını taşıyan 4/I-III. maddesinde "din ve vicdan hürriyeti ile dinî ve felsefî inançları açıklama hürriyetinin hiçbir şekilde ihlal edilemeyeceği ve dini ibadetleri serbestçe yerine getirme hakkının teminat altına alındığı" beyan edilir (Doğan, 2007: 255-299; Er, 2003: 299).

Avrupa Birliği bu yasalarla her ne kadar belirli yeterlilikler talep etmekte ve din-devlet ilişkisi konusunda kendisine mahsus bir anlayış ortaya koymakta ise de genel çerçeveye aykırı düşmemek şartıyla üye ülkelerin kendi modellerini sürdürmekte serbest oldukları da bir realitedir. Üye ülkelerdeki uygulamaları incelediğimizde yukarıda belirtilen temel hükümlere aykırı olmamak şartıyla her ülkenin kendine ait modelinin bulunduğunu görmekteyiz (Ferrari, 2007b: 21-30; Küçükcan, 2007 252). Her ne kadar müzakere sürecinden geçtiğimiz ve yeni yapılanmalar içinde bulunduğumuz günümüzde din eksenli düzenlemeler konusunda bir takım spekülasyonlar yapılmakta ve insanlar kendi plan ve projelerini AB talepleri olarak takdim etmekte iseler de tam üyelik gerçekleştiği takdirde ülkemizin özel şartlarımız da göz önünde bulundurulacak, temel haklara aykırı unsurlar içermemek şartıyla ülkemizin de kendisine ait bir modeli olacaktır.

Üyelik Sürecinde Bizi Bekleyen Sorunlar

Farklı din ve kültürlere mensup toplumların bir araya gelmesinin ve ortaklık kurmasının kolay olmadığı bilinmekte, hatta birtakım zorluklarla karşılaşılmasının kaçınılmaz olduğu açıktır. Ancak bu sorunlar aşılmaz meseleler değildir. Hatta doğru analizler yapıldığı takdirde tehdit olarak görülen birçok şey fırsata dönüştürülebilir. Türkiye Avrupa Birliği'ne girdiği takdirde hangi sorunlarla karşılaşacaktır ve bu sorunların topluluğa giren diğer ülkelerin karşılaştığı sorunlardan farkı nedir? Her ne kadar tarama ve müzakere konuları içinde "din" adlı ayrı bir başlık bulunmamakta ise de, Avrupa Birliği sürecinde din konusunda ortaya çıkabilecek muhtemel

³ Avrupa'da vatandaşlık eğitiminin bir parçası olarak din eğitiminin gelişimi ve çeşitliliği için bkz. Robert Jackson (2007: 119-158); Céline Beraud (2007: 228-229); Talip Küçükcan (2007: 252).

sorunlara eğildiğimiz zaman aşağıdaki tablo ile karşı karşıya olduğumuzu görüyoruz:

1. Yasal çerçeve: Din özgürlüğü Avrupa hukukunun önemli bir parçasıdır. Bu husus ifade ettiğimiz gibi AB Anayasası'nın 6. maddesinde teminat altına alınmış ve tüm AB yasalarının uyması gereken bir zorunluluk olarak ortaya konulmuştur. Her ne kadar Avrupa Birliği mevzuatı din hizmetleri veren resmî bir kurum tanımlamamış ise de bu tür hizmetlerin dinî cemaatler eliyle yürütülmesini benimsemiş bulunmaktadır. Dinî cemaatler de diğer insanlar ve topluluklar gibi çevre, asayiş, eğitim, imar vs. yasalarına uymak zorunda olup bu hizmetlerden sorumlu bakanlıkların denetimi altındadır. Bu yasalar çerçevesinde hareket serbestisine sahiptirler (Ferrari, 2007b: 18-29).

Burada doktriner çatışmaların çıkması durumunda sorun yaşanabilir. Şöyle ki diğer ülkelerin hilâfına farklı bir kültür, din ve medeniyete mensup olarak Avrupa Birliği'ne girmeye çalışan tek millet Türklerdir. Farklı bir medeniyete ait olduğumuz için kültür çatışmalarının zuhur etmesi ve doktriner paradoksların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Böyle durumlarda nasıl davranılacağı önemli bir sorundur. Sözgelimi İslâm'ın mensuplarına dinî bir inanç veya görev şeklinde düzenlenen bazı hususların meselâ "Allah'ın nezdinde hak dinin İslâm olduğu" meâlindeki ayetin (Âl-i İmrân 3/19) cuma hutbelerinin sonlarında okunup okunmaması; zina kavramı, kurban meselesi, cihad ve kurtuluş gibi doktriner konuların AB. İlkeleri ve Mevzuatı açısından nasıl ele alınacakları gibi hususlar kamuoyunda tartışılmıştı⁴. Aynı şekilde Hz. Peygamber'e hakareti içeren karikatürlerin ifade hürriyeti kapsamında olup olmadığı sorgulandı. Birliğin bu ve benzeri talepleri ileride dinin reforme edilmesi şeklinde daha genel bir isteğe de dönüşebilir. Benzer çelişkiler örf, âdet ve gelenekler alanında da yaşanabilir. Örneğin birçok AB ülkesinde homoseksüeller arasında resmî evlilik konusu gündeme getirilmiş durumdadır. Hatta bu tarz evlilikleri onaylayan ülkeler

⁴ Bu konuda Avrupa Birliği Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso'nun 11 Nisan 2008 tarihinde İstanbul müftülüğünü ziyareti esnasında Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Prof. Dr. Mehmet Görmez ile aralarında şu diyalogun geçtiği basında yer aldı. Sayın Mehmet Görmez İlerleme Raporu'nda dini konuların eksik bilgilere dayanılarak yer almasının yanlış algılamalara neden olduğunu belirtmesi üzerine toplantıda bulunan Genişlemeden sorumlu üye Olli Rehn örnek göstermesini istediğinde Görmez söz konusu ayetin okunduğu cuma hutbelerini hatırlatıyor ve her din mensubunun kendi dinini hak din olarak kabul etmesinin bir hak olduğunu belirtiyor. Bunun üzerine Olli Rehn bundan böyle yanlışlıklara düşmemek için dini meselelerin ele alınacağı komisyonlarda ortak çalışma yapılacağını söylüyor. (Zaman Gazetesi, 2008).

bulunmakta, bu tür uygulamalara karşı çıkanlar ise kamu fonlarından yararlanamama gibi hak mahrumiyetine çarptırılmaktadır. Türk basınında “kokorecin yasaklanması” şeklinde ifade edilen, ancak özünde gelenek çatışması bulunan daha başka sorunlarla karşılaşılması muhtemeldir.

2.Temsil sorunu: Avrupa Birliği mevzuatı kamu sistemi içinde dinin temsilini, o dine mensup cemaatler yoluyla sağlamaktadır; Avrupa Birliği ülkelerinde din, kamusal alana tüzel kişilikler aracılığıyla girmektedir. Örneğin kiliseler hıristiyanları, hahambaşılık yahudileri kamusal alanda temsil etmektedir. Devlet bu kurumlarla muhatap olmaktadır. Müslümanlara gelince onların hem Avrupa Birliği’nde hem de kendi ülkelerinde temsil sorunları vardır. AB ülkelerinde yaklaşık 15 000.000 müslüman yaşamakta olup bu sayı genel Avrupa nüfusu içinde önemli bir oranı göstermektedir. Aşağıdaki tablolarda İngiltere’de yaşayan insanların dini aidiyetleri ile Almanya’da yaşayan Müslümanların milliyetlerine göre dağılımı gösterilmektedir:

İngiltere Nüfusunun Dini Aidiyet Tablosu			
	Kişi Sayısı	Oran	Bütün Bir. Krallık
Hıristiyan	41,014,811	71.8	71.7
Müslüman	1,588,890	2.8	3.1
Hindu	558,342	1.0	1.1
Sih	336,179	0.6	0.7
Yahudi	267,373	0.5	0.5
Budist	149,157	0.3	0.3
Diğer Dinler	159,167	0.3	
Jedi	390,000	0.3	
Hıristiyan Dışındaki Bütün Dinler	3,059,108	5.4	
Dini Olmayanlar	8,596,488	15.1	14.6
Dini Bildirmeyenler	4,433,520	7.8	
Toplam Nüfus	57,103,927	100.0	

Almanya’da Müslüman Nüfusun Milliyetlere Göre Dağılımı		
Milliyeti	Nüfus	Genel Nüfusa Oranı %
Türk	1.764.041	2.13
Alman Pasaportlu	959.000	1.16
Bosna Hersekli	156.872	0.19
Iraklı	75.927	0.09
Faslı	71.639	0.08

İranlı	61.792	0.07
Afganistanlı	55.111	0.06
Lübnanlı	40.060	0.05
Pakistanlı	30.034	0.04
Suriyeli	28.154	0.03
Tunuslu	22.859	0.03
Cezayirli	13.948	0.016
Endonezyalı	11.054	0.013
Arnavut	10.362	0.012
Mısırlı	10258	0.012
Ürdünlü	8.042	0.009
Diğer milletler	1200	0.001
Toplam	3.319.153	4.02

Almanya'da Yaşayan Müslüman Nüfusun Mezheplere Göre Dağılımı		
Mezhep	Nüfus	Müslüman Nüfusa Oranı %
Sünnî	2.200.000	66.67
Alevî	340.000	10.30
İsmailî	12000	0.36
Kadıyanî	50000	1.51
Diğer	10000	0.30
Genel Toplam	3. 300.000	

Günümüzde müslümanların Avrupa'daki önemli sorunlarından biri kamu sistemi içinde nasıl temsil edilecekleri meselesidir. Avrupa'da tüzel kişilik olarak kabul edilmeyen cemaatler buldukları ülkelerde devletten mali kaynak desteği alamadıkları gibi eğitim hizmetlerinden de yararlanamamaktadırlar. Aynı problem sebebiyle müslümanların devlet okullarında din eğitimi talepleri karşılanmamakta, minarelerden ezan okumalarına müsaade edilmemekte, hastane, cezaevi gibi yerlerde temsilciler bulduramamaktadır (Tosun, 2007: 310-317; Robbers, 2008: 68-70).

Ülkemizdeki duruma gelince Rum, Yahudi, Ermeni, Süryani gibi müslüman olmayan dinî cemaatler, kendi dinî hizmetlerini kiliseler aracılığıyla kendileri görmekte, cemaat okulları aracılığıyla din eğitimlerini almakta, bunları yeterli görmeyen bazı cemaatler özellikle eğitim konusunda birtakım talepler dillendirmektedirler. Müslümanlar ise Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla temsil edilmekte, hizmetler de bu kurum aracılığıyla verilmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı Cumhuriyet yönetiminin Türkiye şartlarını göz önünde bulundurarak ortaya koyduğu

orijinal bir kurumdur. Bir Kamu kuruluşu statüsünde olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu konumu değişik kesimler tarafından tartışılmaktadır⁵.

Avrupa Birliği mevzuatı cemaatin din hizmetlerine kamu bütçesinden doğrudan veya dolaylı şekilde mali destek verilmesine imkân sağlamaktadır. Avrupa Birliği ülkelerinde kiliselerin gelirleri kendi öz kaynakları yanında mensuplarından alınan vergiler, kiliselerin bakım ve onarımı; açılan okul, hastane, kreş, huzurevi gibi kurumlar ve bunların işletmesinde kamunun öngördüğü teşvik ve fonlardan oluşmaktadır. Bu imkânlardan faydalanabilmek için tüzel kişilik kazanmış olmak gerekmektedir. Bazı ülkelerde örneğin Alman Federal Anayasası'nın 140. maddesine göre kamu kuruluşu statüsü kazanan cemaatler vergi toplama yetkisine sahiptirler. Bir cemaatin resmî üyesi olan, o cemaate vergi ödemek zorundadır. Aksi takdirde o cemaatten ayrılmak zorundadır. Almanya'da bu yolla elde edilen gelir, giderlerin yüzde 80'nini karşılamaktadır. Yurt dışındaki vatandaşlarımızın dinî temsil sorunu çözüldüğü takdirde, onlar da bu imkânlardan yararlanabileceklerdir. Şu an için yurt dışında bulunan Türklerin mağduriyeti söz konusudur. Ülkemizde ise Genel kamu kurumları içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın giderleri genel bütçeden karşılanmaktadır.

Avrupa Birliği ülkelerinde din hizmetleri kiliseler yanında okul, cezaevi, hastane, yetiştirme yurdu, askerî birlikler, polis teşkilâtı gibi kurumlarda verilmektedir. Örneğin Almanya'da Weimar Anayasası 141. maddesi orduda, hastanelerde, ceza evlerinde ve diğer kamu kurumlarında ibadet ve mânevîyat takviyesine ihtiyaç olduğu ölçüde, dinî cemaatlere gerekli dinî işlemlerin yapılması hususunda izin verilmesini ve her türlü zorlamadan kaçınılmasını öngörmektedir. Federal Anayasanın 33. maddesinin III/d bendinde "kilise-devlet anlaşmalarının ana konusunu devlet ile dinî cemaatler arasındaki işbirliği, din özgürlüğü, devlet okullarındaki din

⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı Şer'iyye ve Evkaf ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Vekâletinin İlgâsına Dair Kanun ile Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti kaldırılarak yerine Başbakanlığa bağlı olarak Diyanet İşleri Reisliği ve Evkaf Umûm Müdürlüğü kurulmuştur. Bu kuruma ait ilk Teşkilât Kanunu 14 Haziran 1935 tarih ve 2800 sayılı yasadır. Sonra 22 Haziran 1965 tarih ve 633 sayılı yasa çıkarılmış ve bu yasa 18 Aralık 1979'da Anayasa Mahkemesi tarafından biçim yönünden iptal edilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hukuki kronolojisi için bkz. Mehmet Görmez (2007: 489, 494-495).

eğitimi konusundaki garantiler ve düzenlemeler, devlet üniversitelerindeki ilahiyat fakülteleri, ordudaki din hizmetleri, dinî cemaatlerin kamusal alandaki konumu ve onların finanse edilmesi oluşturur.” denilmektedir. 2005 yılı rakamlarına göre Almanya’da 110.000 yatak sayısı olan 622 Katolik hastane, 780.000 çocuğun barındığı 13.000 Katolik kreş, 127.000 yatak kapasitesine sahip 3.000 huzurevi, 115.000 kapasiteli 2100 engelli bakımevi bulunmaktadır (Robbers, 2008: 43-73). Fransa’da özel okulların yüzde 95’i Katolik okuludur. Ülke genelinde 5300 Katolik ilkokul, 1630 Katolik ortaokul, 818 Katolik Genel ve Teknik Eğitim Lisesi, 528 Katolik Meslek Lisesi, 212 Katolik Ziraat Lisesi ve 389 Yüksek Okul ve Fakültelere Hazırlık Lisesi bulunmaktadır. Anaokulu sınıfından lise sona kadar bütün eğitim kurumlarında toplam 13 milyon öğrenci okumakta olup bunun iki milyonu Katolik okullarında okumaktadır. (Kavas, 2007: 344) Buna karşılık ülkemizde çok tartışılan İmam Hatip Liselerinin durumu aşağıdaki tabloda görüldüğü şekildedir:

İmam Hatip Liseleri ile ilgili İstatistikler

2004-2005	2003-2004	2002-2003	2001-2002	2000-2001	1999-2000	1998-1999	1997-1998	1996-1997	YIL		
-	-	-	-	9	43	460	464	464	Ok.	Orta	İHL
-	-	-	-	215	1.953	91.623	188.329	290.943	öğrn.		
445	445	436	451	462	464	464	464	464	Ok.	Lise	
73.563	66.117	48.035	55.339	71.430	116.431	177.234	168.422	185.126	Öğrn.		
-	-	-	-	2	4	32	33	30	Ok.	Orta	ÇPL İHL
-	-	-	-	85	162	3.447	5.214	6.768	Öğrn.		
-	-	-	-	31	33	33	34	30	Ok.	Lise	
-	-	-	-	6.093	6.289	6.820	5.365	4.924	Öğrn.		
-	-	-	1	94	105	105	107	107	Ok.	Orta	AİHL
-	-	-	3	5.259	13.874	19.529	25.088	21.064	Öğrn.		
7	7	100	107	107	107	107	107	107	Ok.	Lise	
23.288	18.781	16.499	16.403	14.097	11.504	8.732	4259	2.677	Öğrn.		
6.937	12.591	6.566	5.647	4.098	1367	-	-	-	Öğrn.	Açık İHL	
452	452	536	558	600	604	604	605	601	Toplam Okul Sayı		
103.788	97.489	71.100	77.392	102.042	151.580	307.385	396.677	511.502	Öğrenci Toplam		
8.140	7.631	7.431	8.504	11.877	15.922	18.145	18.702	18.809	Öğret men Toplam		

3. Din Eğitimi Sorunu: Bilindiği üzere Türkiye’de din öğretimi örgün öğretim kurumlarında zorunlu ders olarak Millî Eğitim Bakanlığı; Kur’an kurslarında ise Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından verilmekte ve her ikisinin müfredatı da devlet tarafından belirlenmektedir (Görmez, 2007: 488). AB ülkelerinde ise din dersi herhangi bir din veya mezhebe bağlı olmadığını beyan eden (non-denominational) okullar dışında programa konulmakta, bu hizmeti sunan personel ya cemaatlerin onayı ile devlet tarafından atanmakta ya da bizzat dinî cemaatler tarafından tayin edilmektedir. Devlet okullarındaki öğretmenlerin maaşını da devlet ödemektedir. Cemaat okullarının müfredatını cemaatin kendisi, devlet okullarındaki din öğretiminin müfredatını ise dini cemaatle Eğitim Bakanlığı birlikte hazırlamaktadır. İçeriğe dinî cemaat karar vermektedir. Eğitim Bakanlığı ise bu programları Anayasa’da belirlenen eğitim hedeflerine uygunluğu açısından denetlemektedir. Çocukların dinî kurslara katılması 12 yaşa kadar veli, 12-14 yaş arası veli ile çocuğun ortak rızası, 15-18 yaştan sonra ise çocuğun kendi rızasına bağlıdır. AB ülkelerindeki müslüman öğrencilerin din eğitimi meselesi önemli bir sorundur. Sadece Alman okullarında 700 binden fazla müslüman öğrenci okumaktadır⁶. Temsil problemi çözülmediği için bunların büyük bir kısmı devlet destekli din hizmeti alamamaktadır.(Robbers, 2008: 53-58; Scheltema, 2004: 40)

4. Laikliğin Tanımı ve Kapsamı: Mevcut AB ülkelerinin tamamı Hıristiyan olup din onların ortak mirası ve kolektif kültürlerinin önemli bir parçasıdır. Yine din Batıda başta Hıristiyan Demokrat olmak üzere pek çok kesimin gözünde gelecekle ilgili toplumsal vizyonda önemli yer tutan bir değerler alanıdır. Batı ile ilgili bir başka gerçek ise AB yapı itibariyle dinî bir oluşum değil, arkasında tarihî Batı tecrübesini bulunduran seküler-hümanist bir oluşumdur (Aydın, 2001: 192). Avrupa Birliği ülkeleri laiktir fakat çoğunlukla yasalarında laiklik tanımı yapılmış değildir⁷. Sözgelimi Alman modelini ele alacak olursak bu modelde temel kavramlar “tarafsızlık, hoşgörü, eşitlik ve din özgürlüğü”dür. Bunlar içinde din özgürlüğü hariç diğerleri yasalarda açıkça ifade edilmez. Devlet bir atletizm kulübüne hangi mantıkla yardım ediyorsa dini grupların faaliyetlerine de aynı mantıkla yardım etmektedir. Tarafsızlığın gereği olarak devlet dini cemaatlerin işlerine müdahalede bulunmaz. Aksine pozitif tarafsızlık devlete dinin kendisini ifade edeceği bir ortam hazırlama zorunluluğu getirmekte, yasa ve planlama yaparken dini ihtiyaçları dikkate almasını gerektirmektedir. İnanç

⁶ 2006 yılının verilerine göre ülkemizde 4951 Kur’an Kursu bulunmakta olup buralarda 3773 kadrolu öğretici görev yapmaktadır. Bu kurslarda 20 700 erkek ve 137 700 bayan öğrenci okumaktadır.

⁷ Fransa laikliği için bkz. Francis Messner (2008: 113-126).

özgürlüğü pozitif tolerans açısından devlete okullarda isteyen öğrencilerin katılması için özel dua saatlerinin korunmasına imkan sağlamaktadır (Robbers, 2008: 43-52; Scheltema, 2004: 47-71).

Laiklik ilkesinin gereği olarak Avrupa Birliği ülkelerinde din-siyaset ilişkisi büyük oranda çözülmüş görülmektedir. Sözgelimi Hıristiyan cemaatler politik taleplerden vazgeçmiş görünüyorlar. Vatikan bile politik taleplerini kendisine tahsis edilen alanla sınırlı tutmaktadır. Bu nedenle sosyal hayatta devlet veya politik kurumlarla dinî cemaatlerin karşı karşıya gelen bir durumu söz konusu değildir. AB Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso TBMM’de yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: Türkiye’de geçerli olmasını istediğimiz demokratik laiklik ilkesi çerçevesinde birey hakları her durumda korunmalıdır. Bunun güvencesi kanunlardır. Din ve devlet arasındaki fark iyi görülmelidir. Taraflar oluşturacakları ödün alanlarında birbirlerine saygı göstermelidirler (Radikal Gazetesi, 2008). Türkiye’de ise bu konuların tarihî ve kültürel arkaplanı bulunmadığı için zihinler net olmayıp, bu konuda oluşmuş ortak kanaatler mevcut değildir. Zaman zaman -marjinal de olsa- bazı cemaatler politik alana müdahale görünümü veren taleplerle ortaya çıktığı için seküler kesimler tarafından çok masum ve tabii talepler bile devletin alanına müdahale olarak algılanmakta, bunun sonucunda dinî alanın baskın tavırlarla devlet tarafından yeniden tanımlanması gündeme gelmekte, karşılıklı güvensizlik sürüp gitmektedir. Bu kısır tartışmaları sonlandırmak durumundayız. Bunun için de laikliğin ne olduğunu/ne olmadığını, sınırlarını, devlete ve dindarlara sağladığı yetki ve hakları birbirimizi itham etmeden ve susturmadan rahatça konuşarak ve tartışarak bir konsensüse varmak durumundayız.

5. Misyonerlik: Yunanistan gibi farklı uygulamalar yapanları istisna edecek olursak genelde Avrupa Birliği ülkelerinde misyonerlik din özgürlüğü içinde mütalaa edilmektedir. Ülkemizdeki fakirlik, eğitimsizlik, medyada İslâm hakkında genellikle negatif ve yanıltıcı yayınların yapılması, din görevlilerinin alan ve pedagojik bilgi açısından yetersizliği gibi olumsuz unsurlar misyonerlerin iştahını kabartmaktadır⁸. Müslümanlar ellerindeki

⁸ Osmanlı döneminin aksine Cumhuriyet Türkiye’sinin ilk yılları misyonerler açısından bir durgunluk dönemi olmuştur. Misyonerler faaliyetlerine 1950’lerde hız vermişlerdir. 1965’ten sonra ise Amerikalı, İrlandalı, İngiliz ve İsviçreli misyonerlerin Barış Gönüllüsü ve daha başka adlarla İzmir, İstanbul, Konya gibi büyük şehirlerde ve bazı Doğu/Güneydoğu Anadolu kasabalarında propaganda

kısıtlı imkânlarla İtalya, Fransa, Almanya gibi büyük olanak ve bütçeye sahip olan misyoner teşkilatları ile rekabet etmek durumunda kalacaktır. Örneğin bizde din hizmeti veren 88 bin personelin yüzde 3'ü ilköğretim (ilk ve ortaokul), yüzde 51'i lise, yüzde 35'i ön lisans çıkışlı ve sadece yüzde 8'i üniversite mezunudur. Yabancı dil tazminatı alan personel sayısı 356 olup bunun 307'sinin bildiği yabancı dil Arapça'dır. Diyanet Teşkilatında 926 yüksek lisans, 193 doktora mezunu; 14 doçent ve 8 profesör olmak üzere toplam 1141 lisans üstü kariyer yapmış eleman istihdam edilmektedir. Buna karşın Avrupa'da dil sorunu olmayan, çoğu çift lisans mezunu, ekonomik sorunları çözülmüş ve kendini tamamen din alanına adanmış bir câmia bulunmaktadır. Ülkemizdeki din görevlilerinin öğrenim durumu aşağıdaki şekildedir:

Öğrenim Durumlarına Göre Diyanet İşleri Başkanlığı Personeli

Mezun Oldukları Okullar	Sayı	Oran %
Dinî Yükseköğretim (İl. Fak. Y.İ.E, İ.İl.Fak.)	5.919	7,39
Altı Aylık Yüksek Öğrenim	26	0,03
Beş Yıllık Yüksek Öğrenim	80	0,10
Dört Yıllık Yüksek Öğrenim	4.450	5,59
Üç Yıllık Yüksek Öğrenim	161	0,20
İki Yıllık Yüksek Öğrenim	18.355	22,92
İ.M.Y. Okulu- İlahiyat Ön Lisans	7.279	9,09
İmam-Hatip Lisesi	40.212	50,21
Lise ve Dengi Okul	1.192	1,49
Ortaokul ve Dengi Okul	1.602	2,00
İlkokul	779	0,97
Toplam	80.085	100

çalışmaları olmuştur. 1927'de 6658, 1955'te 8952 olan ülkedeki Protestan sayısı 1965'te büyük oranda artarak 22983'e ulaşmıştır. 1980-2000 yılları arasında misyonerlerin çalışmaları sonucunda Türkiye genelinde onlarca müstakil kilise ve çok sayıda apartman kilisesi açılmıştır. Osmanlı döneminde misyonerlerin muhatabı özellikle Ermeniler iken kurulan yeni kiliselerde cemaatin çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu görülmektedir.

Sonuç

Çağdaş Batı ülkelerinde olduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti de laikliği temel ilkelerinden biri olarak kabul etmiştir. Onun ilke olarak kabulü önemlidir. Bu ilke ideolojik yaklaşımlara alet edilmeden doğru ve objektif bir şekilde değerlendirilmelidir. Öte yandan Avrupa Birliği ülkelerinde tek tip laiklik bulunmamaktadır. Her ülke kendi toplumsal yapısına uygun olarak bir model geliştirmiş durumdadır. Burada esas olan temel hak ve hürriyetlerin çiğnenmemesi ve din hizmetleri ile devlet işlerinin birbirine karıştırılmadan ve birbirlerine müdahale edilmeden yürütülmesidir. Günümüzde AB ülkelerinde kiliseler hâlâ saygın kurumlardır ve çok önemli hizmetler ifa etmektedirler. Bu faaliyetlerini yürütürken bağımsızlıklarını titizlikle korumaya çalışmaktadırlar. İngiltere gibi bazı ülkelerde din ile devlet arasında organik bağın bulunması bizi, bağımsız davranmadıkları şeklinde bir yanlış değerlendirmeye itmemelidir. Bizde ise din-devlet ilişkisi dinî ve sosyolojik boyutlarıyla incelendiği zaman bazı istismarcıların gündeme getirdiği şekilde bir çatışmanın söz konusu olmadığı görülecektir. Avrupa Birliği ülkelerinde başarılmak istenen de dinin ve devletin birbirlerini yok etmeden, birbirlerine baskı yapmadan kendi alanlarında kalarak barış içinde yaşamadır. Dolayısıyla AB'ye girmek bazılarının iddia ettiği gibi millî kimliğimizi yitirmemize ve dinimizi terk etmemize neden olmayacaktır. Aksine Ortodoks'un Ortodoksluğunu, Katolik'in Katolikliğini ve Protestan'ın Protestanlığını koruduğu gibi, ülkemiz insanı da Müslümanlığını koruyacaktır. Bunun için de millî ve dinî değerlerimizin rasyonel ve insanî ölçekte bilinmesi ve öğretilmesi zorunluluğu söz konusudur. Avrupa hedefleri, her alanda olduğu gibi dinî alanda da bizi bilinçli davranmaya itecek, belki de bu sayede "kim" olduğumuzu daha iyi bir şekilde fark edeceğiz.

Kaynakça:

- Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (ABGS), (2007). *Türkiye – AB İlişkileri*. Erişim: 15 Ekim 2007, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=4&l=1>.
- Avrupa Birliği İslamiyet'le İlgili Konuları Diyanete Soracak. (12 Nisan 2008). *Zaman Gazetesi*.
- Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye'nin Avrupalılaştırma Sorunu Semineri (1998). *T.C. Merkez Bankası, 24-28 Mart 1997*. Ankara.

- Aydın, Mehmet S. (2001). 'Avrupa Birliği ve Din'. Mustafa Kahramanyol, *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri*, Ankara: Türkocakları Genel Merkezi
- Beraud, Celine (2007). 'Avrupa Müesseseleri ve Dinî Olguların Öğretimi: Güncel Bir Tartışma'. *Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi Sempozyumu*. İstanbul: Ensar Neşriyat
- Bulaç, Ali (2001). *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul: Eylül Yayınları.
- Dağı, İhsan D. (2003). *Batılılaşma Korkusu*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Doğan, Recai (2007). 'Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli'. *Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi Sempozyumu*. İstanbul: : Ensar Neşriyat
- Er, Hamit (2003). 'AB ve Gelişmiş Ülkelerde Din Eğitimi'. *Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Girişinin Din Boyutu Sempozyumu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Ferrari, Silvio (2007a). 'AB. Hukuk Sisteminde Din ve Dinî Cemaatler'. *Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi Sempozyumu*. İstanbul: : Ensar Neşriyat
- Ferrari, Silvio (2007b). 'AB. Hukuk Sisteminde Din ve Dinî Cemaatler'. Ali Köse - Talip Küçükcan. *AB Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)
- Gates, Brian A. (2007). 'Avrupa'da Dinî Eğitimde Kuşatıcı Bir Yaklaşım'. *Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi Sempozyumu*. İstanbul: : Ensar Neşriyat
- Görmez, Mehmet, (2007). 'Türk Hukuk Mevzuatında Dinî Kurumların Yeri ve Uygulama'. *Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi Sempozyumu*". İstanbul: : Ensar Neşriyat
- Jackson, Robert (2007). 'Avrupa Kurumları ve Din eğitim-Öğretiminin Kamusal Alandaki Genel Eğitime Katkısı'. *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi Sempozyumu*. İstanbul: Ensar Neşriyat
- Kavas, Ahmet (2007). 'Fransa'da Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi'. *Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi Sempozyumu*. İstanbul: : Ensar Neşriyat
- Köktaş, M. Emin (2007). 'Almanya'da Türkler/Müslümanlar: Sorunlar ve Öneriler'. *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi Sempozyumu*". İstanbul: Ensar Neşriyat
- Küçükcan, Talip (2007). 'Avrupa Ülkeleri ve Dinî Olguların Öğretimi Konulu Tebliğin Müzakeresi', *Avrupa Birliği Sürecinde Dini Kurumlar ve Din Eğitimi Sempozyumu*. İstanbul: : Ensar Neşriyat
- Laiklik için ödün. (11 Nisan 2008). *Radikal Gazetesi*.

- Messner, Francis (2008). 'Fransa'. Editör: Ali Köse ve Talip Küçükcan. *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Robbers, Gerhard (2008). 'Almanya'. Ali Köse ve Talip Küçükcan. *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Scheltema, M. (2004). *Avrupa Birliği Türkiye ve İslam*. Ankara: Politika Merkezi Yayınları
- Tosun, Cemal (2007). "Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi: Almanya Modeli Konulu Tebliğın Müzakeresi", *Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi Sempozyumu*, İstanbul. : Ensar Neşriyat
- Yaşar, Hasan Nuri (2007). 'Avrupa İnsan Hakları Sisteminde Din Eğitimi ve Öğretimi'. *Avrupa Birliği Sürecinde Dinî Kurumlar ve Din Eğitimi Sempozyumu*. İstanbul: Ensar Neşriyat